

HISTRIA ANTIQUA

ČASOPIS INSTITUTA DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR, Zagreb
CENTRA ZA ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA,
MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG CENTRA ZA ARHEOLOGIJU, Brijuni-Medulin
JOURNAL OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES IVO PILAR, Zagreb
CENTRE FOR ARCHAEOLOGICAL RESEARCH,
THE INTERNATIONAL RESEARCH CENTRE FOR ARCHAEOLOGY, Brijuni-Medulin

SV./VOL. 22

PULA, 2013.

Časopis Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
Centar za arheološka istraživanja,
Međunarodni istraživački centar za arheologiju, Brijuni-Medulin

*Journal of the Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb
Centre for Archaeological Research,
International Research Centre for Archaeology, Brijuni-Medulin*

Svezak / Volume: 22

Pula, 2013.

NAKLADNIK / PUBLISHER

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
Centar za arheološka istraživanja
Međunarodni istraživački centar za arheologiju, Brijuni - Medulin (Hrvatska)
*Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb
Centre for Archaeological Research,
International Research Centre for Archaeology, Brijuni - Medulin (Croatia)*

SUNAKLADNIK / CO-EDITOR

Društvo za povijest i kulturni razvitak Istre, Pula
Society for the History and Cultural Development of Istria, Pula

ZA NAKLADNIKA / FOR PUBLISHER

Prof. dr. sc. Vlado ŠAKIĆ

GLAVNA UREDNICA / EDITOR IN CHIEF

Mr. sc. Kristina DŽIN

UREDNIŠTVO / EDITORIAL BOARD

Mr. sc. Kristina DŽIN (Pula) akademik Emilio MARIN (Zagreb),
prof. dr. sc. Robert MATIJAŠIĆ (Pula), prof. Ante RENDIĆ-MIOČEVIĆ (Zagreb),
prof. dr. sc. Isabel RODÀ (Barcelona), prof. dr. sc. Guido ROSADA (Padova),
prof. dr. sc. Francis TASSAUX (Bordeaux), prof. dr. sc. Marin ZANINOVIĆ (Zagreb)

TAJNIŠTVO IZDAVAČA / PUBLISHER CONTACT:

52103 Pula, p.box 554;
e-mail: kristina.dzin@pu.t-com.hr

**SAVJET MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG
CENTRA ZA ARHEOLOGIJU
COUNCIL OF THE INTERNATIONAL RESEARCH
CENTRE FOR ARCHAEOLOGY**

Akademkinja Vera BITRAKOVA GROZDANOVA (Skopje),
dr. sc. László BORHY (Budimpešta), mr. sc. Kristina DŽIN
prof. dr. sc. Erwin POCHMARSKY (Graz),
dr. sc. Marijeta ŠAŠEL KOS (Ljubljana), akademik Emilio MARIN (Zagreb),
prof. dr. sc. Robert MATIJAŠIĆ (Pula), prof. Ante RENDIĆ-MIOČEVIĆ (Zagreb)
prof. dr. sc. Isabel RODÀ (Barcelona), prof. dr. sc. Guido ROSADA (Padova),
prof. dr. sc. Francis TASSAUX (Bordeaux), prof. dr. sc. Marin ZANINOVIĆ (Zagreb)

FINANCIJSKA POTPORA / FINANCIAL SUPPORT

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb
Županija Istarska, Pula

The review Histria Antiqua is referenced in:

BHA, Bibliography of the History of Art (BHA) as the successor of the earlier index (Répertoire d'Art et d'Archéologie), through the Research Libraries Group and Art History Information Program / J. Paul Getty Trust (United States of America) as well as in the Instituts de l'Information Scientifiques et Techniques (INIST) of the of the Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) and since 2005 also in the Catalogue of the UNESCO Bibliographic Data Records (UNESDOC)

Copyright ©2013 Institute of Social Sciences Ivo Pilar
International Research Centre for Archaeology, Brijuni-Medulin (Croatia)

*Histria Antiqua is published annually.
Articles are reviewed internationally.*

NASLOVNICA / COVER:

*Pula, Menada (?), dio ogradne ploče kazališta, 1. st.
Pula, Maenad (?), segment of theatre parapet, 1st century AD*

SADRŽAJ / CONTENTS

UVODNIK GLAVNE UREDNICE	7
FOREWORD BY THE EDITOR-IN-CHIEF	9
Klara BURŠIĆ MATIJAŠIĆ, Pula Tragovi igara u prapovijesti Istre <i>Tracce di giochi nella Preistoria dell'Istria</i>	13
Anton KOŽELJ, Manuela WURCH KOŽELJ, Athens Quelques jeux antiques identifiés a Thasos <i>Nekoliko igara s agore u Thasosu</i>	25
Zlatko ĐUKIĆ, Osijek Značaj atletskih igara u Olimpiji za stari vijek <i>The Importance of Athletic Games at Olympia in Ancient Times</i>	39
Erwin POCHMARSKI, Graz Der Hippodrom von Olympia Hippodrom u Olimpiji i njegov aphesis	43
E. K. GLAZER, Zagreb, D. ŠTRUKLEC, Ivanićgrad Board Games as a Reflection of Ancient Near Eastern Society <i>Igre na ploči kao odraz drevnih bliskoistočnih društava</i>	53
Marija BUZOV, Zagreb <i>Public Games in Rome</i> Javne igre u Rimu	61
Guido ROSADA, Padua <i>In flumine oppidi medio. Oltre gli edifici di spettacolo a Patavium</i> <i>In flumine oppidi medio. S onu stranu zdanja za zabave u Pataviumu</i>	83
Kornelija A. GIUNIO, Zadar Knowledge About Public and Private Games from the Roman Period from the Holdings of the Archeological Museum in Zadar <i>Saznanja o javnim i privatnim igrama u rimsko doba iz fundusa Arheološkog muzeja Zadar</i>	101
Adrian ARDET, Lucia Carmen ARDET, Caransebeș Gli anfiteatri costruiti dai Romani in Dacia <i>Rimski amfiteatri u Daciji</i>	117
Marin BUOVAC, Zadar Rimski amfiteatri na tlu istočnog Jadrana i zaobalja <i>Römische Amphitheater auf dem ostadriatischen Gebiet und hinterland</i>	129
Miroslav GLAVIČIĆ, Željko MILETIĆ, Zadar, Arhitektura amfiteatra u Burnumu <i>The Architecture of the Amphitheatre in Burnum</i>	157
Annalisa GIOVANNINI, Paola VENTURA, Trieste Aquilaia e il suo anfiteatro: storia di un rapporto "nascosto" <i>Akvileja i njezin amfiteatar: priča o "skrivenom" odnosu</i>	173
Stefania PERGOLA, Marialetizia BUONFIGLIO, Roma Stadio di Domiziano e Circo Massimo: riflessioni sullo svolgimento degli agoni ginnici e dei ludi circensi in relazione agli schemi progettuali dei due edifici di <i>Domicianov stadion i circus maximus: Ludi ginnici i ludi circensi – promišljanja o njihovom odvijanju s obzirom na arhitektonske projekte dvaju zdanja</i>	187

† Vesna GIRARDI JURKIĆ, Kristina DŽIN, Pula Bilješke o kazalištu <i>Pars superior Coloniae</i> antičke Pule Notes on Antique Pula's Theatre Pars Superior Coloniae	199
Benedetta ADEMBRI, Filippo FANTINI, Roma Dimensioning criteria of ancient buildings for spectacle: case studies from Villa Adriana Kriteriji dimenzioniranja antičkih građevina korištenih za spektakle: primjer iz Hadrijanove vile	223
Vlasta BEGOVIĆ, Zagreb, Ivančica SCHRUNK, St. Paul, Minnesota Spaces for Games and Entertainment in the Maritime Villa in Verige Bay, Brijuni Prostori za zabavu i uživanje na maritimnoj vili u uvali Verige na Brijunima	233
Giancarlo Germanà BOZZA, Catania Caligola ed i ludi astici a Siracusa (Suet., v. Cal., 20) Kaligula i ludi astici u Sirakuzi (Svet., V. Cal., 20)	241
Vlatka VUKELIĆ, Dejan PERNJAK, Zagreb Public and Private Games in Ancient Siscia Javne i privatne igre u antičkoj Sisciji	251
Nadežda GULYAUVA, St. Petersburg From Funeral Games to Gladiatorial Fights Od pogrebnih igara do gladijatorskih borbi	265
Genoa; Fabio MOSCA, Paola PUPPO, Prato Riflessioni su dadi e giochi da tavolo nel mondo Romano Razmišljanja o igrama s kockama i na ploči u starom Rimu	271
Katarina BOTIĆ, Zagreb Dječje igračke i minijaturne posude Sopotske kulture s lokaliteta Krčavina – Novi Perkovci Children's Toys and Miniature Vessels of the Sopot Culture from the Krčavina – Novi Perkovci Site	281
Giuseppe CUSCITO, Muggia Giochi e spettacoli nel Padri della Chiesa Igre i spektakli u promišljanju crkvenih otaca	293
Elica MANEVA, Skopje Srednjovjekovno kazalište u Makedoniji - Primjeri kazališta na javnim trgovima Medieval Theatre in Macedonia Theatrical performances in public space	299
Michele BUENO, Chiara D'INCA, Padua Giocolieri e spettacoli itineranti tra divertimento privato e occasioni pubbliche Ulični zabavljači i putujuće predstave od privatnih do javnih zbivanja	311
Nikos ČAUSIDIS, Skopje The Axis Mundi as a Mythological Base of Acrobatics Performed on a Pole - Diachronic Analyses Os svijeta kao mitološka baza akrobacija izvođenih na šipci - dijakronijske semiotičke analize	321
VARIA	
Naser FERRI, Prishtina Nalaz kipića iz Poneša blizu Gnjilana na Kosovu A Statuette Finding on Poneš near Gnjilani in Kosovo	341
Mato ILKIĆ, Zadar Noviji nalazi rimskih opeka i crijepova s pečatima iz Sotina (Cornacum) Recent Finds of Roman Bricks and Roof Tiles with Stamps from Sotin (Cornacum)	351

NOVITATES

- Irena RADIĆ ROSSI, Zadar, Filipe CASTRO, Texas
The Late Sixteenth Century Shipwreck of Gnalić; Preliminary Results of 2012 Research Campaign and Plans for the Future
Brodolom kod otočiča Gnalića. Preliminarni rezultati istraživačke kampanje 2012. i planovi za budućnost 365
- Irena RADIĆ ROSSI, Zadar, Giulia BOETTO, Aix-en-Provence
Međunarodno inerdisciplinarno istraživanje u uvali Caska na otoku Pagu. Rezultati istraživačke kampanje 2012.
International Interdisciplinary Investigation in the Bay of Caska on the Island of Pag: Results of the 2012 Investigation 377
- M.-B. CARRE, C. ROUSSE, Aix-en-Provence, F. TASSAUX, Bordeaux, V. KOVAČIĆ, Poreč
Lorun-Loron et Busuja-Bossolo, Istria, Les campagnes de recherche 2012
Loron – Lorun i Busuja – Bossolo, Poreč – Parenzo, Istra, Istraživačka kampanja 2012. 391
- Tomislav FABIJANIĆ, Irena RADIĆ ROSSI, Zadar, Marko MENĐUŠIĆ, Šibenik
Dokumentiranje postojećega stanja i istraživanje utvrde Turete, luke i sakralnog kompleksa na prostoru crkve Gospe od Tarca na otoku Kornatu
Documenting of the present condition and excavations of the Tureta fort, harbor and sacral complex in the area of the church of Our Lady of Tarac on the island of Kornat 401
- Igor MIHOLJEK, Zagreb
Podvodno arheološko istraživanje poluotoka Vižule kod Medulina 2012.
Underwater Archaeological Investigations off the Peninsula of Vižula in 2012. 413

UVODNIK GLAVNE UREDNICE

Privatne i javne igre od prapovijesti do ranog srednjeg vijeka

Dvadeset i drugi svezak časopisa Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju, Brijuni – Medulin, Centra za arheološka istraživanja Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar posvećen je značajnoj temi o privatnim i javnim igrama ljudi i ljudske zajednice od najranijih vremena do ranog srednjeg vijeka. To je ujedno bila i tema 18. međunarodnog arheološkog savjetovanja „Privatne i javne igre od prapovijesti do srednjeg vijeka“, koje je održano u Puli, Medulinu i Rovinju od 21. do 24. studenoga 2012. g. pod visokim pokroviteljstvom UNESCO-a i u suradnji s Društvom za povijest i kulturni razvitak Istre u Puli i Centra za povijesna istraživanja u Rovinju. Skup je sa Znanstvenim odborom savjetovanja pripremala prof. dr. sc. Vesna Girardi Jurkić, te je u *Proslavu* programa i sažecima priopćenja 22. kolovoza 2012. g. napisala: *Javne i privatne igre od prapovijesti do ranog srednjeg vijeka kao multidisciplinarna arheološka, epigrafska, etnografska, povijesna i općecivilizacijska tema dio su ljudskog života, ponekad tajanstvene i gotovo nepoznate u današnjici, koje je potrebno kontinuirano istraživati, uočavati i definirati u određenim povijesnim razdobljima. Igre su dio tajni ljudskog bića, njegovih izvora i svrhe postojanja, a svojevremeno kao i danas: manifestacija života. Grčki filozof Protagova je jednom izrekao da je „Čovjek (je) mjerilo svih stvari“, ali razmatrajući i shvaćajući privatne i javne igre čovjeka i ljudske zajednice kroz najranija razdoblja ljudskog roda, u višetisućljetnom hodu antike, teško se oteti dojamu da je upravo čovjek bilo inicijator i mjerilo svih igara s određenim reakcijama s gledišta ljudske ljestvice vrijednosti(...) dodajući na kraju riječi cara Augusta : (...) ovogodišnja „Acta est fabula!“ (Igra odigrana).*

Skup o javnim i privatnim igrama u antičko i ranosrednjovjekovno vrijeme je održan zbog iznenadne smrti njegove glavne organizatorice, utemeljiteljice Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju i dugogodišnje glavne urednice godišnjaka *Histria antiqua* bez njezine nazočnosti, ali njezina misao vodilja i nadalje je prisutna u djelovanju MIC-a za arheologiju i u uređivačkoj politici časopisa.

Kao dugogodišnja tajnica Uredništva, preuzela sam kao glavna urednica prikupljanje, organiziranje, recenziranje i sadržajni raspored pristiglih rukopisa za novi svezak godišnjaka koji je pred čitateljima i nadam se da će se utemeljena uređivačka politika u najmanju ruku zrcaliti i kroz stranice ovogodišnjeg periodičnog izdanja.

Smatram za potrebnim ipak istaknuti da je u ovom svesku časopisa i ove godine okupljen velik broj renomiranih suradnika iz Hrvatske i inozemstva (Austrija, Francuska, Grčka, Italija, Kosovo, Makedonija, Sjedinjene Američke Države, Slovenija, Španjolska, Rumunjska, Rusija), što ukazuje da se krug suradnika proširuje i mlađim generacijama. Do sada objavljeni svesci časopisa, uz ovaj najnoviji, također pokazuju kontinuitet arheoloških otkrića – usprkos recesijskim teškoćama.

U okviru osnovne teme o privatnim i javnim igrama od najstarijih vremena do ranosrednjovjekovnog doba objavljuju se 32 članka, recenzirana i kategorizirana. Sadržajno su razvrstani kronološkim redom. Najstarije razdoblje zastupljeno je tragovima igara u istarskoj prapovijesti, igrama s agore na Thasosu, atletskim igrama u grčkoj Olimpiji, dječjim igračkama i posudicama (sopotska kulture i igrama na ploči kao odrazu drevnih bliskoistočnih

društava). Slijede članci posvećeni rimskom razdoblju: javnim igrama u Rimu, Zadru i Padovi, rimskim amfiteatrima u Daciji i na istočnom Jadranu, istraživanjima vojnog amfiteatra u Burnumu i pretpostavkama o smještaju amfiteatra u Akvileji, Domicijanovom stadionu i cirkusu u Rimu, malom rimskom gradskom kazalištu u Puli i kriterijima o dimenzioniranju antičkih građevina za spektakle temeljem otkrića mramorne makete iz Hadrijanove vile, prostori u rimskim objektima za zabavu (Brijuni, Sirakuza, Sisak), razvitku pogrebnih igara do gladijatorskih borbi, te igraćim pločama, figuricama i žetonima. Rano srednjovjekovno doba zastupljeno je člancima o nastupima uličnih zabavljača, akrobata i kazališnim predstavama na javnim trgovima.

Kao i u ranijim svescima časopisa dva se rada objavljuju u rubrici *Varia* iza koje su tiskani aktualni prilozi u *Novitates*, koji obrađuju najnovije nalaze na otočiću Gnaliću, u uvali Caska na Pagu, na Kornatima i na Loronu. Znanstveni odbor savjetovanja i Uredništvo časopisa bilo bi izuzetno zadovoljno da se ova rubrika popuni i najnovijim otkrića širom Sredozemlja.

Veoma mi je žao što za časopis nisu na vrijeme stigli članci o antičkim natpisima sportske tematike iz Hispanije, epigrafima o rimskim igrama u Srbiji, sjedalima i posjetiteljima amfiteatra u Brigeciju, rimskoj Velikoj majci na lavu iz Cirkusa i galo-rimskom kazališnim spektaklima, jer bi na taj način svezak časopisa svakako bio sadržajniiji. Za nadati se, da će neki od ovih članaka biti objavljen u narednim svescima kao i sva ona priopćenja koja su kroz 16 g. bili prikazana na skupovima, ali nisu dostavljeni Uredništvu za tisak.

Zahvaljujem svim suradnicima ovog sveska koji su predali svoje rukopise za tisak na vrijeme, jer oblikovanje časopisa u suvremenim okolnostima traži preciznu vremensku uredničku i suradničku angažiranost. Kako je to uobičajeno, zahvaljujem na novčanoj potpori tradicijskim ministarstvima Republike Hrvatske, koji sufinanciraju izdavanje, a bez čije potpore časopis ne bi mogao na vrijeme biti tiskan. Također izražavam zahvalnost sunakladniku Društvu za povijest i kulturni razvitak Istre, koji obavlja dio poslova oko izdavanja časopisa i njegove distribucije u hrvatske i inozemne knjižnice.

Glavna urednica:

U Puli, listopad 2013. godine

Mr. sc. Kristina Džin
v.d. voditeljica MIC:a za arheologiju,
Brijuni – Medulin

FOREWORD BY THE EDITOR-IN-CHIEF

Public and Private Games from Prehistory to the Early Middle Ages

The twenty-second issue of the review *Histria Antiqua* of the Centre for Archaeological Research – International Research Centre for Archaeology Brijuni – Medulin of the Institute of Social Sciences Ivo Pilar is dedicated to the fascinating subject of private and public games of people and their communities from the earliest times to the Early Middle Ages. This was also the subject of the 18th International Archaeological Symposium “*Public and Private Games from Prehistory to the Early Middle Ages*”, held in Pula, Medulin and Rovinj from 21 to 24 November 2012, under the high patronage of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), and in cooperation with the Society for the History and Cultural Development of Istria, and the Centre for Historical Research, Rovinj. The scientific meeting was organised by Professor Vesna Girardi Jurkić, Ph.D, and the Scientific Council of the Symposium. In the *Foreword* to the Symposium programme, dated 22 August 2012, Vesna Girardi Jurkić wrote the following: “*Public and private games from prehistory to the Early Middle Ages is a multidisciplinary topic embracing archaeology, ethnography, history and civilisation. Such games are part of human experience and, although sometimes wrapped in mystery and almost unknown today, they should be continuously investigated, individualised and defined through historical periods. Games are part of the human secret, they are of human origin and are even part of the human’s very purpose. They were, as they are today, a manifestation of life. The Greek philosopher Protagoras once said that ‘Man is the measure of all things’. However, when contemplating and grasping the meaning of private and public games in the earliest times and through millennia of Antiquity, it is difficult to avoid the impression that it was indeed man who was the initiator and the measure of all games, influenced to a certain degree by the human value system.*” Professor Vesna Girardi Jurkić concluded her foreword with the words of Emperor Augustus: “*Acta est fibula!*” (The performance is over!).

Unfortunately, Professor Vesna Girardi Jurkić, the main organiser of the symposium, the founder of the International Research Centre for Archaeology, and the Editor-in-Chief of many years of the yearly issue of *Histria Antiqua*, passed away suddenly, and the symposium was held without her. However, her guiding principles continue to permeate the work of the IRC for Archaeology, and the editorial policy of the review.

As secretary of many years of the Editorial Board, I took over responsibility as Editor-in-Chief and engaged in collecting, organising, reviewing and setting for print the received articles for the new issue of the yearly review that is now in front of readers. It is my hope that the editorial policy established over time emerges from the pages of this year’s issue as well.

I do feel I should stress that this year’s issue, as the issues before, continues to draw together a large number of renowned experts from Croatia and abroad (Austria, France, Greece, Italy, Kosovo, Macedonia, USA, Slovenia, Spain, Romania, Russia), which indicates that the circle of associates continues to expand and draws on new generations. The issues of the review so far published, together with the newest one, also show continuity in archaeological discoveries, despite the difficulties associated with the recession.

Thirty-two reviewed and categorised scientific articles are published within the framework of the main topic of private and public games from ancient times to the Early Middle Ages. The content of the review is in chronological order. The earliest period is represented by traces of games in Istrian prehistory, games from the agora in Thasos, Greek athletic games in Olympia, children's toys and small vessels (Sopot culture) and board games as reflections of Middle East societies. Articles dedicated to the Roman period follow: public games in Rome, Zadar and Padua; Roman amphitheatres in Dacia and the eastern Adriatic; investigations conducted at the Roman military amphitheatre in Burnum and hypotheses about the location of the amphitheatre in Aquileia; Domitian's stadium and circus in Rome; the small Roman city theatre in Pula; the sizing criteria for antique buildings dedicated to spectacles based on the discovery of a marble model from Hadrian's villa; areas of Roman buildings dedicated to entertainment (Brijuni, Syracuse, Sisak); from the development of funerary games to gladiatorial combats; and gaming boards, figurines and counters. The Early Middle Ages are represented by articles on street entertainers, acrobats and theatre performances on public squares.

As is customary, the review contains the sections "Varia" and "Novitates". The former section presents two articles, while the latter outlines the most recent discoveries observed on the small island of Gnalić, in the bay of Caska on the island of Pag, on the Kornati Islands and at the site of Loron. The Scientific Council of the symposium and the Editorial Board of the review would be particularly pleased if the latter section were filled with the latest discoveries from all over the Mediterranean.

I regret that the following articles did not arrive in time for publication: antique inscriptions related to sports from Hispania, epigraphs on Roman games in Serbia, seats and visitors of amphitheatres in Brigetio, the Roman Great Mother on a lion, and Gallic-Roman theatre spectacles. Hopefully, some of these articles will be published in future issues of the review, as well as other reports that have been presented over the sixteen years of the symposia, but that have not reached the Editorial Board.

I wish to thank all associates who submitted their articles promptly for print, since the precise and timely collaboration of all parties is particularly important for the preparation of a review in modern circumstances. As is customary, I should also like to thank the ministries of the Republic of Croatia for their financial support, without which the review would not be duly published. Special thanks also go to the co-publisher, the Society for the History and Cultural Development of Istria, which carries out part of the work involved in publishing the review and distributing it to Croatian and foreign libraries.

Editor-in-Chief

Pula, October 2013

Kristina Džin, M.A.
Acting Director of the
IRC for Archaeology,
Brijuni – Medulin

**PRIVATNE I JAVNE IGRE OD
PRAPOVIJESTI DO RANOG
SREDNJEG VIJEKA**

**PUBLIC AND PRIVATE GAMES
FROM PREHISTORY TO THE EARLY
MIDDLE AGES**

Katarina BOTIĆ

DJEČJE IGRAČKE I MINIJATURNE POSUDE SOPOTSKE KULTURE S LOKALITETA KRČAVINA – NOVI PERKOVCI

Prethodno priopćenje
 Primljeno: 16.09.2013.
 Odobreno: 25.09.2013.
 UDK 903:688.7>(497.5-37 Đakovo)

Katarina Botić
 Institut za arheologiju
 Ljudevita Gaja 32
 HR-10000 Zagreb – Hrvatska
 e-mail: katarina.botic@iarh.hr

Tijekom arheoloških istraživanja, provedenih 2005. i 2006. godine na trasi autoceste Budimpešta – Ploče (Koridor V c), na lokalitetu Krčavina – Novi Perkovci blizu Đakova u sloju sopotske kulture pronađen je određeni broj posuda malih dimenzija od kojih se neke, po svojoj jednostavnijoj izradi, mogu smatrati dječjim igračkama dok su ostale izrađene s više pažnje oponašajući posude za svakodnevnu uporabu oblikom i ukrasom te im je namjena za sad nepoznata. Većina minijaturnih posuda nađena je odbačena u otpadnim jamama dok je u jednom slučaju uz posudicu vrlo grube i nevješte izrade pronađena grubo izrađena glinena figurica koja svojim izgledom podsjeća na medvjeda. Nađena je i jedna probušena keramička pločica koja bi mogla biti dio tzv. zujalice, igre pločicom kroz koju je provučen dupli konopac. Tema dječjih igračaka u prapovijesnom kontekstu nedovoljno je obrađena te ovim radom želimo doprinijeti njenom razumijevanju.

Ključne riječi: neolitik, sopotska kultura, minijaturne posude, dječje igračke, arheologija djetinjstva

Uvod

Na neolitičkim nalazištima sjeverne Hrvatske i šire regije javljaju se među ostalim keramičkim nalazima i keramičke minijature. Ova se vrsta nalaza uglavnom spominje samo usputno u literaturi, vrlo često kao kulturno posuđe ili posuđe nepoznate namjene.¹ Tek se u novije vrijeme počelo govoriti o mogućnosti da jedan dio ovih nalaza spada u red dječjih igračaka.² Također se javljaju keramički nalazi koji ne spadaju u red posuda, a svojim oblikom i izradom pokazuju mogućnost drugačije funkcije od one kulturne ili dekorativne. Većina ovih

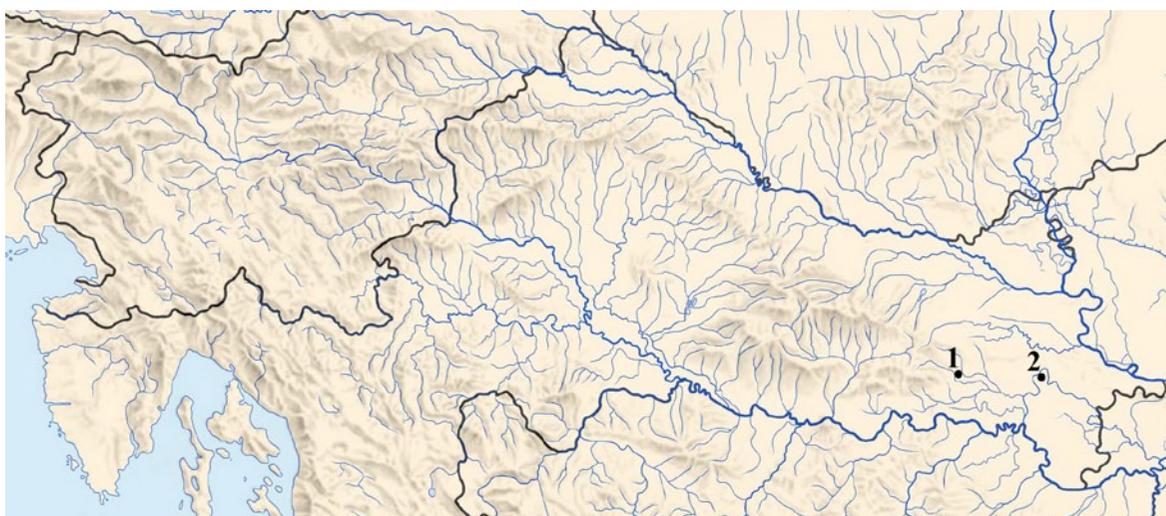
predmeta nije poznata iz arheološki zatvorenog konteksta nego se uglavnom radi o predmetima iz starih istraživanja ili o onima otkupljenim za različite muzejske zbirke. U ovom radu prikazat ćemo nalaze iz arheološki dokumentiranog konteksta s lokaliteta Krčavina – Novi Perkovci te pokušati interpretirati nalaze prema okolnostima nalaza.

Tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja, provedenih 2005. i 2006. godine na trasi autoceste Budimpešta – Ploče (koridor V C) na lokalitetu Krčavina – Novi Perkovci, južno od Đakova te zapadno od sela

¹ BROOKSHAW 2009, 369.

² BALEN-LETUNIĆ 1982, 69; BALJ 2009, 23; BALJ 2010, 37.

Sl. 1. Nalazišta u sjevernoj Hrvatskoj: 1. Novi Perkovci - Krčavina, 2. Sopot

Novi Perkovci (sl. 1,1), istražena je površina od približno 18.000 m².³ Lokalitet je smješten na južnoj padini obronaka đakovačko-vinkovačkog lesnog ravnjaka, na nadmorskoj visini između 112,80 i 117,60 m. Na lokalitetu su u 3 objekta pronađeni ostaci kasne starčevačke kulture zajedno sa sopotskim nalazima dok je najveći broj objekata pripadao sopotskoj kulturi, tj. njenom Ražište tipu,⁴ obuhvaćajući vrijeme prelaza stupnja IB na II, preko II stupnja, do III stupnja prema Dimitrijeviću⁵ – od oko 4900. do oko 4500. pr. Kr. Jedan objekt pripadao je kraju ranog brončanog doba tj. u njemu se nalazio materijal panonske inkrustirane keramike i licenske keramike, a sedam je objekata pripadalo vremenu kasnog brončanog doba.

Među brojnim keramičkim i litičkim nalazima već kod istraživanja uočeni su ulomci vrlo malih posuda, perforirana keramička pločica i jedna zoomorfna figurica koja odudara od inače poznatih idola, kako na ovom lokalitetu,⁶ tako i šire. Ove minijaturne posude i igračke pronađene su u sloju sopotske kulture. Većina minijaturnih posuda nađena je odbačena u otpadnim jamama (4 primjerka) (sl. 2; T. 1,1-2,5; T. 2,1); jedna je pronađena u južnom dijelu velikog rova (sl. 2; T. 2,4); jedna je nađena u otpadnom sloju zatrpavanja zemunice nakon prestanka korištenja objekta (T. 1,3); jedna je pronađena u velikom otvorenom vatrištu (T. 1,4), a jedna u zatvorenom kontekstu zajedno s još dva predmeta: kamenom gladilicom i zoomorfnom figuricom (sl. 2; sl. 4; T. 2,2-3). U jednoj otpadnoj jami pronađen je ulomak keramike zaobljenih rubova s perforacijom na sredini (sl. 2; T. 2,5).

Analiza predmeta

Posudice s lokaliteta Krčavina spadaju među minijaturne posude po svojoj visini koja ne prelazi 6-7 cm,

a koja se u literaturi spominje kao jedan od kriterija za određivanje ove vrste nalaza.⁷ Minijaturne posude mogu se podijeliti na predmete za svakodnevnu uporabu, kulturne/votivne predmete i dječje igračke. Karakteristike posudica koje se mogu smatrati dječjim igračkama uglavnom su grublja izrada i kombiniranje elemenata više različitih oblika posuda i/ili ukrasa koji su odlike posuda normalne veličine⁸ odnosno imitiranje predmeta standardnih dimenzija.⁹ Ova se kategorija može dodatno podijeliti na dvije podkategorije, ovisno o kvaliteti izvedbe: posudice koje su odrasli izradili za djecu¹⁰ i posudice koje su izrađivala djeca.¹¹

Predmeti s ovog lokaliteta mogu se podijeliti u dvije kategorije: dječje igračke i predmeti za svakodnevnu uporabu. Dječjim igračkama mogu se smatrati četiri posudice: kat. 2, kat. 3, kat. 5 i kat. 8 (T. 1,2-3,5; T. 2,3). Od ovih se posudica jedino posudica kat. 2, po svojoj izradi, možda može smatrati posudicom koju je neko veće dijete napravilo za manje budući da se radi o posudici koja pokazuje neke elemente većih posuda, u ovom slučaju naznaku drški i naglašen bikonitet. Ostale posudice, posebno kat. 8, pokazuju vrlo nevjestu i grubu izradu.

Posudice koje su mogle imati drugu namjenu su: kat. 1, kat. 4, kat. 6 i kat. 9 (T. 1,1,4; T. 2,1,4). Posudica kat. 1 pokazuje neke karakteristike standardnih posuda, ali se ovdje ukras javlja na nešto drugačiji način i radi se o obliku jednostavne konične zdjele koji nije uobičajen za sopotsku kulturu. Ovime posudica pokazuje kombinaciju elemenata koja se ne javlja na standardnim posudama. Ova činjenica može upućivati na to da je posudicu izradilo starije dijete za mlađe ili da je odrasla osoba izradila predmet prema željama djeteta no radi se o posudici dobre izrade, unatoč oštećenoj površini, te je mogla služiti i u druge svrhe na primjer kao recipijent za čuvanje začina ili soli.

³ MARKOVIĆ, BOTIĆ 2008, 15.

⁴ MARKOVIĆ 1985; MARKOVIĆ 1994.

⁵ DIMITRIJEVIĆ 1968.

⁶ MARKOVIĆ, BOTIĆ 2008, 19-20; T. 6,5; T. 9,10.

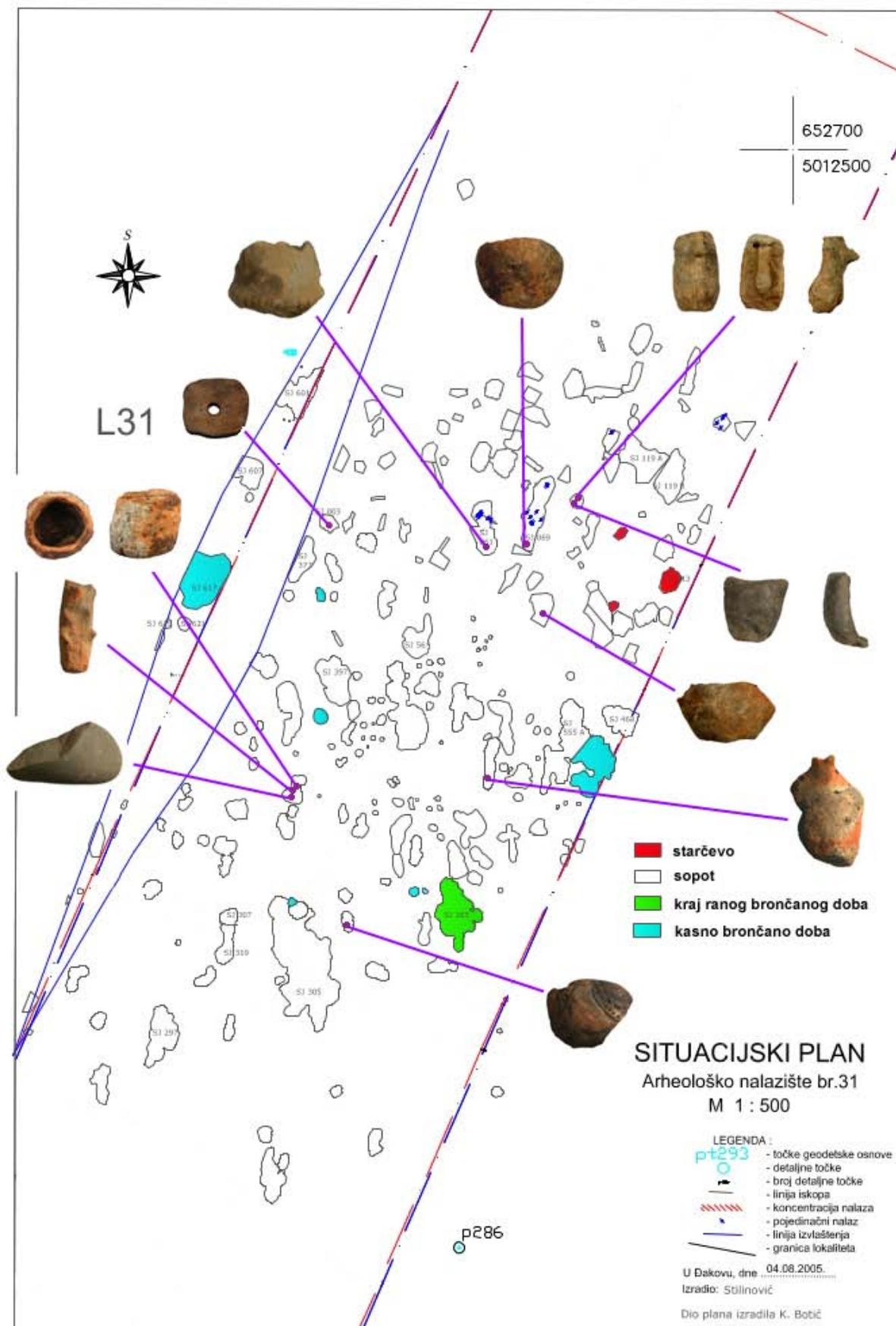
⁷ TOMAŽ 2005, 263; BALJ 2009, 25.

⁸ BALEN-LETUNIĆ 1982, 70.

⁹ BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, 15-16.

¹⁰ Moguće je da su neke od tih posudica izradila starija djeca, koja su već imala više iskustva, za mlađu djecu.

¹¹ BALEN-LETUNIĆ 1982, 70.

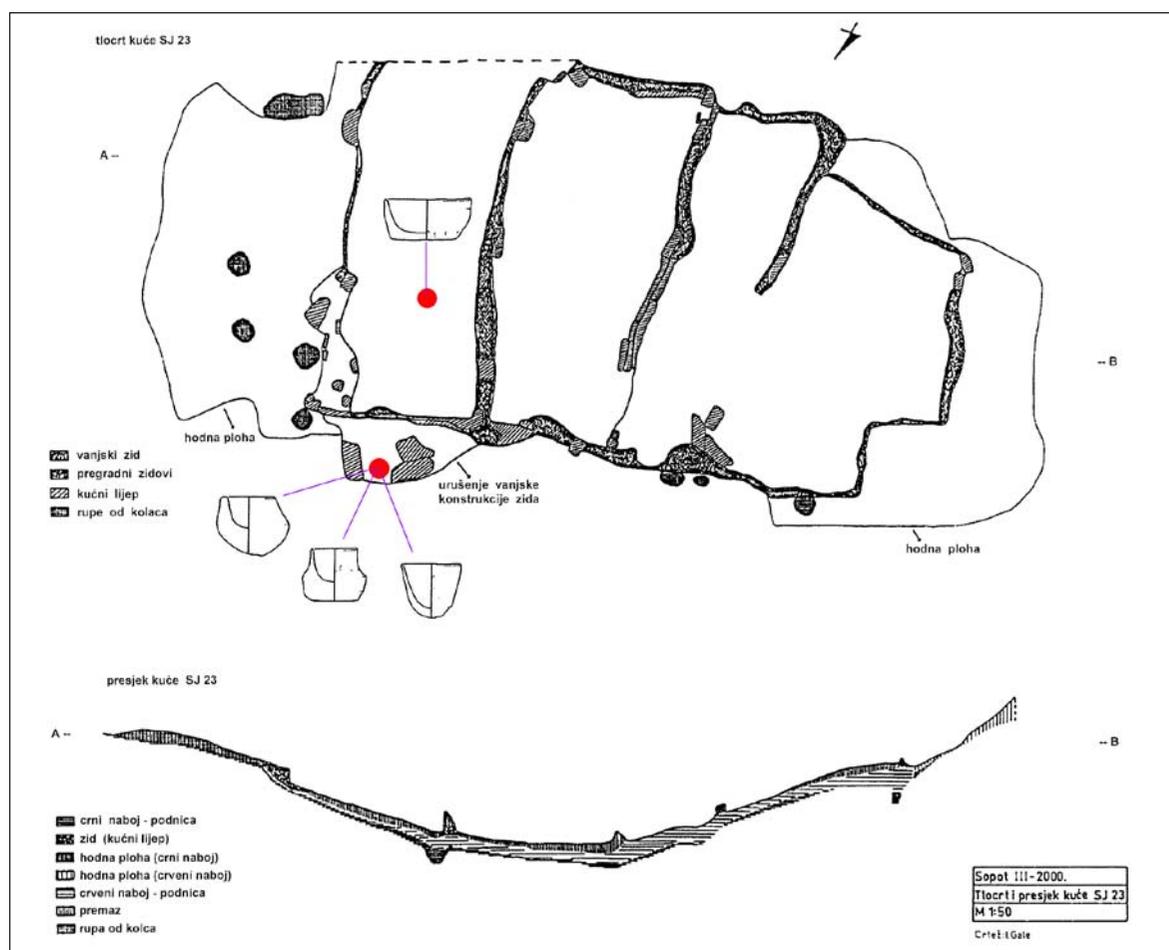

Sl. 2. Plan nalazišta Novi Perkovci-Krčavina sa označenim mjestima nalaza pojedinih predmeta (izrada plana: Premjer Stilić d.o.o. Đakovo i K. Botić; nadopunila: K. Botić)

Posudica kat. 4 ima naglašen bikonitet i turbanast ukras, no nije sačuvana cjelovita. Radi se o posudici koju je moglo napraviti i starije dijete te je mogla služiti kao igračka, no budući da je pronađena u blizini velikog

otvorenog vatrišta koje je sadržavalo i druge predmete namjerno ostavljene među slojevima paljevine, može se pretpostaviti da je namjena ove posudice promijenjena na kraju njenog života jer se okolnosti njenog nalaza

Sl. 3. Tlocrt kuće 23 s nalazišta Sopot na kojem su označena mjesta nalaza minijaturnih posuda (prema: Krznarić Škrivanko 2003; Krznarić Škrivanko 2006; nadopunila: K. Botić).

moгу vezati uz ritualno ili simbolično prilaganje.¹²

Posudica kat. 6, iako grube vanjske izrade, u stvari predstavlja recipijent za neku tekućinu, moguće boju. Unutrašnjost posudice izrađena je vrlo pažljivo, a na vrhu se nalazi samo mali kružni otvor. Sačuvana ušica s vanjske strane posude te donji dio posude uz dno pokazuju tragove uzice na kojoj je posudica vjerojatno bila obješena.

Posudica kat. 9 vrlo je fine izrade, tankih pravilnih stijenki i sa zoomorfnom aplikacijom na obodu. Ovakav tip posuda i ukrasa ima brojne paralele na samom lokalitetu.¹³ Ova je posudica svakako imala svoju svakodnevnu namjenu budući da joj vrlo tanke i krhke stijenke dozvoljavaju samo vrlo pažljivo rukovanje, a i svojom je zapreminom veća od ostalih minijaturnih posuda.

Osim minijaturnih posuda koje su mogle služiti kao dječje igračke, pronađena su i dva predmeta koja se vjerojatno mogu svrstati među igračke. Radi se o zoomorfnoj figurici (kat. 7) koja je vrlo stilizirane izrade no podsjeća na medvjedića. Svojim dimenzijama i oblim tijelom lako stane u dječju ruku, a nađena je u zatvorenom kontekstu uz posudicu vrlo grube izrade (kat. 8). Drugi je predmet ulomak perforirane keramike zaobljenih

rubova (kat. 10). Ova se vrsta nalaza javlja u različitim kontekstima i količinama na lokalitetima starčevačke i sopotske kulture, ali je na ovom lokalitetu iznimno rijetka. U literaturi se ovi predmeti tumače kao privjesci, dijelovi ogrlica ili utezi za vreteno,¹⁴ no pitanje je može li se ovo tumačenje prihvatiti za tako rijedak nalaz kao što je to slučaj na ovom lokalitetu. Prihvatljivije je tumačenje ovog predmeta kao jednog od dijelova igre u kojoj se keramička pločica s jednom ili dvije rupe na sredini, kroz koje se provlačio dupli konopac, vrtila između dva kažiprsta, a postupnim zatezanjem konopca pločica bi se okretala u suprotnom smjeru stvarajući zujav zvuk. Ovakva se igračka zadržala sve do druge polovine 20. st. pod nazivom zujalica, zuja, zujka ili potezača – njem. Schnurrer, Schwirrer, Brummer, Brummknopf.¹⁵

Rasprava

Igra i igračke kao sastavni dio odrastanja u naše se vrijeme smatraju uobičajenim dijelom djetinjstva. No, interpretacija djetinjstva u arheološkom i antropološkom smislu javila se tek u zadnjih dvadesetak godina pod nazivom *arheologija djetinjstva*.¹⁶ Samo je dio materijalne kulture, koja se može vezati uz djecu, djetinjstvo,

¹² Također je moguće da se samo radi o odbacivanju polomljenog predmeta.

¹³ MARKOVIĆ, BOTIĆ 2008, 20.

¹⁴ BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, 26.

¹⁵ BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, 26-27.

¹⁶ Iako relativno nova grana arheologije, literatura o ovoj temi je opsežna (v. npr. PARK 1998; KAMP 2001; POLITIŠ 2005; HALCROW, TAYLES 2008, 191; BROOKSHAW 2009; LILLEHAMMER 2010; BALJ 2011 s pripadajućom literaturom).

Sl. 4. Tri predmeta nađena u SJ 402 – minijaturna posuda, zoomorfna figurica i kamena gladilica većih dimenzija (foto: K. Botić)

Sl. 5. Rekonstrukcija igračke s pločicom (prema Balen-Letunić, Rendić-Miočević 2012)

odrastanje i podučavanje, ostao sačuvan do danas.¹⁷ Razlog je vjerojatno taj što su djeca za svoju igru koristila sve što su mogla pronaći u svojoj okolini – drvene štapove, školjke, puževe, cvijeće, plodove, travu i dru-

ge biljke, kožu, vunu, tekstil, slamu, oblutke itd.¹⁸ Tek se pojavom intenzivnije keramičke produkcije pojavila mogućnost izrade predmeta za igru od trajnijeg materijala. Također je teško u arheološkom smislu za neke

¹⁷ BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, 13.

¹⁸ BALJ 2010, 38; BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, 13-14.

T. 1 Minijaturne posude: 1 – PN 146, SJ 304; 2 – PN 22, SJ 084; 3 – PN 42, SJ 070; 4 – PN 73, SJ 062; 5 – PN 26, SJ 080 (foto: K. Botić; crtež: M. Galić; tablu izradila: D. Ložnjak Dizdar)

¹⁹ HAMMOND, HAMMOND 1981.

²⁰ BALEN-LETUNIĆ 1982, 69, 73; GOSSELAIN 1992, 582-583; prenos keramičarskog znanja na direktne potomke majstora; PARK 1998; KAMP 2001, 12-14; BALJ 2009, 23-24; BALJ 2011). Zanimljivo je primjetiti kako se kod Inuita minijaturni predmeti koriste kao pomagala kod učenja vještina, kao grobni priloz koji zamjenjuju opremu stvarne veličine, ali i kao šamanska pomagala (v. PARK 1998). Ovakvo višeznače predmeta najbolje ilustriraju Laugrand i Oosten: „As toys, they are instrumental in transforming children into adults; as ornaments, they may be charms or amulets; as amulets, they may be weapons in the spiritual world; and as weapons or offerings, they may take life or generate it.“ (LAUGRAND, OOSTEN 2008, 69).

²¹ BALEN-LETUNIĆ 1982, 73; KAMP 2001, 14.

²² V. npr. KARMANSKI 2005, 67-68, Fig. 42. Minijaturne kupe na nozi nađene su i na Galovu kao grobni priloz odraslih osoba (MINICHREITER 2002 19; T. 4,7; MINICHREITER 2007); DIZDAR, ISKRA-JANOŠIĆ KRZNARIĆ-ŠKRIVANKO 2002, 80, kat. 7; BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, kat.1.

²³ ŠEPER 1952, T. I,6; T. II,1-2; T. III,5-6; T. IV,1-2,5-6; T. V,1-7,9-10

²⁴ BRUKNER 1965, T. XV,2,5; BALEN-LETUNIĆ 1982; BALJ 2009; MARINKOVIĆ 2010, npr. kat. 2, 3, 4, 7, 9, 11 - ovdje je riječ o grobnim prilozima; MEDOVIĆ 2012; BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, kat. 9-18.

²⁵ DIMITRIJEVIĆ 1979, 276, 283, 338, sl. 19,8-9; T. XLVI,5; T. XLIX,6; T. LII,4,6; BALEN-LETUNIĆ 1982; DIZDAR, ISKRA-JANOŠIĆ KRZNARIĆ-ŠKRIVANKO 2002, 85-86, kat. 30-33,35,38; BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, kat. 2-8.

²⁶ TEŽAK-GREGL 1993, 48, 50-51; T. 5,3; T. 12,1-3.

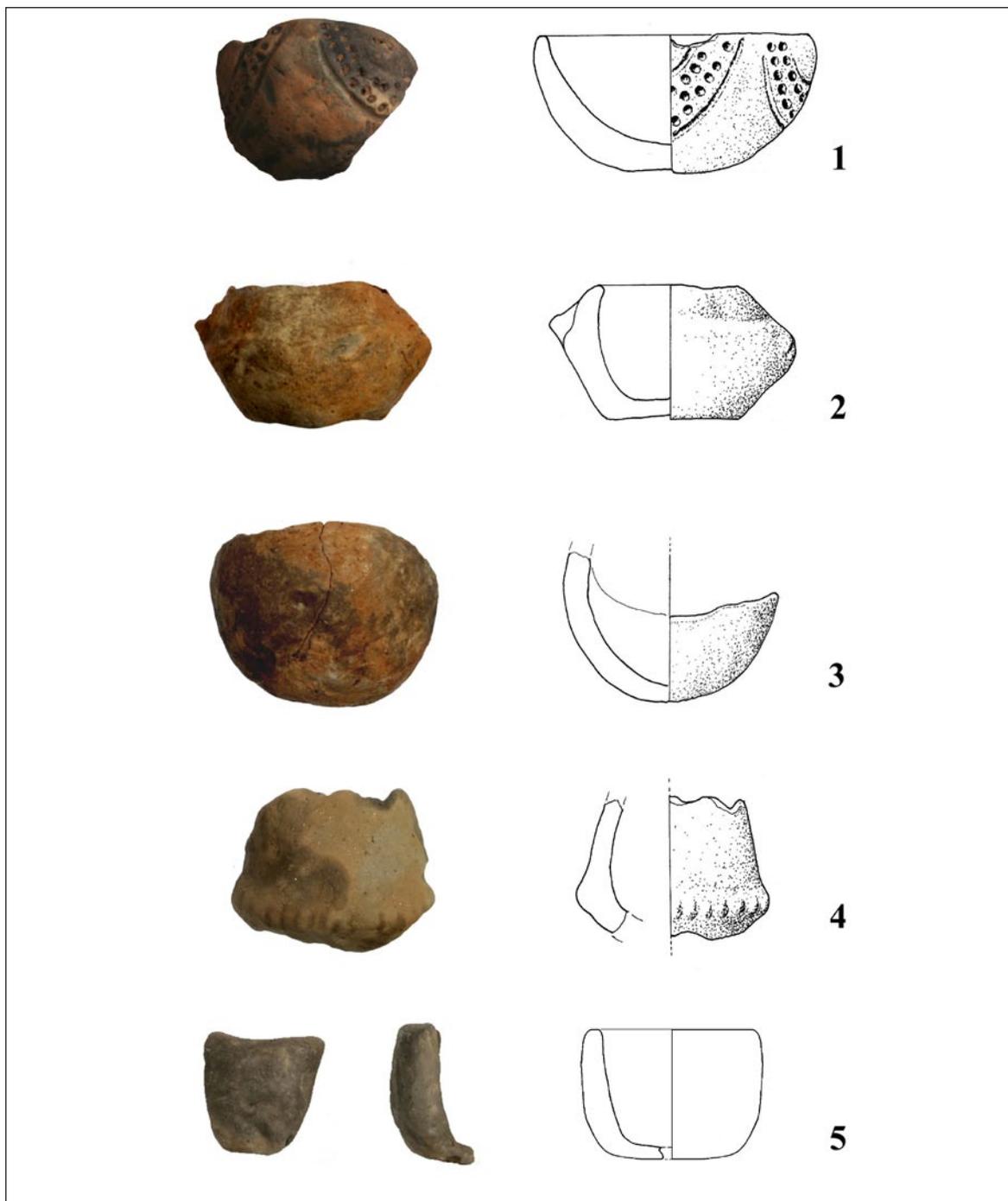
²⁷ GAVELA 1957, 259, sl. 48; DIZDAR, ISKRA-JANOŠIĆ KRZNARIĆ-ŠKRIVANKO 2002, 94-95, kat. 68-69,73-74; BALJ 2010; BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, kat. 19-34.

²⁸ ŠEPER 1952, 47; T. V,7; BALEN-LETUNIĆ 1982; BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, kat. 35-40.

²⁹ BURKOWSKY 2009 (datacija je upitna jer posudice više podsjećaju na posudice koje se često nalaze u kontekstu kasnog brončanog doba); BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, kat. 41-53.

³⁰ TOMAŽ 2005; KRÁLÍK, HLOŽEK 2007.

³¹ KALICZ 1989, 112, Abb. 2,1-4; iste posude i kod NIKOLIĆ, VUKOVIĆ 2008, Fig. 8,5,7-9

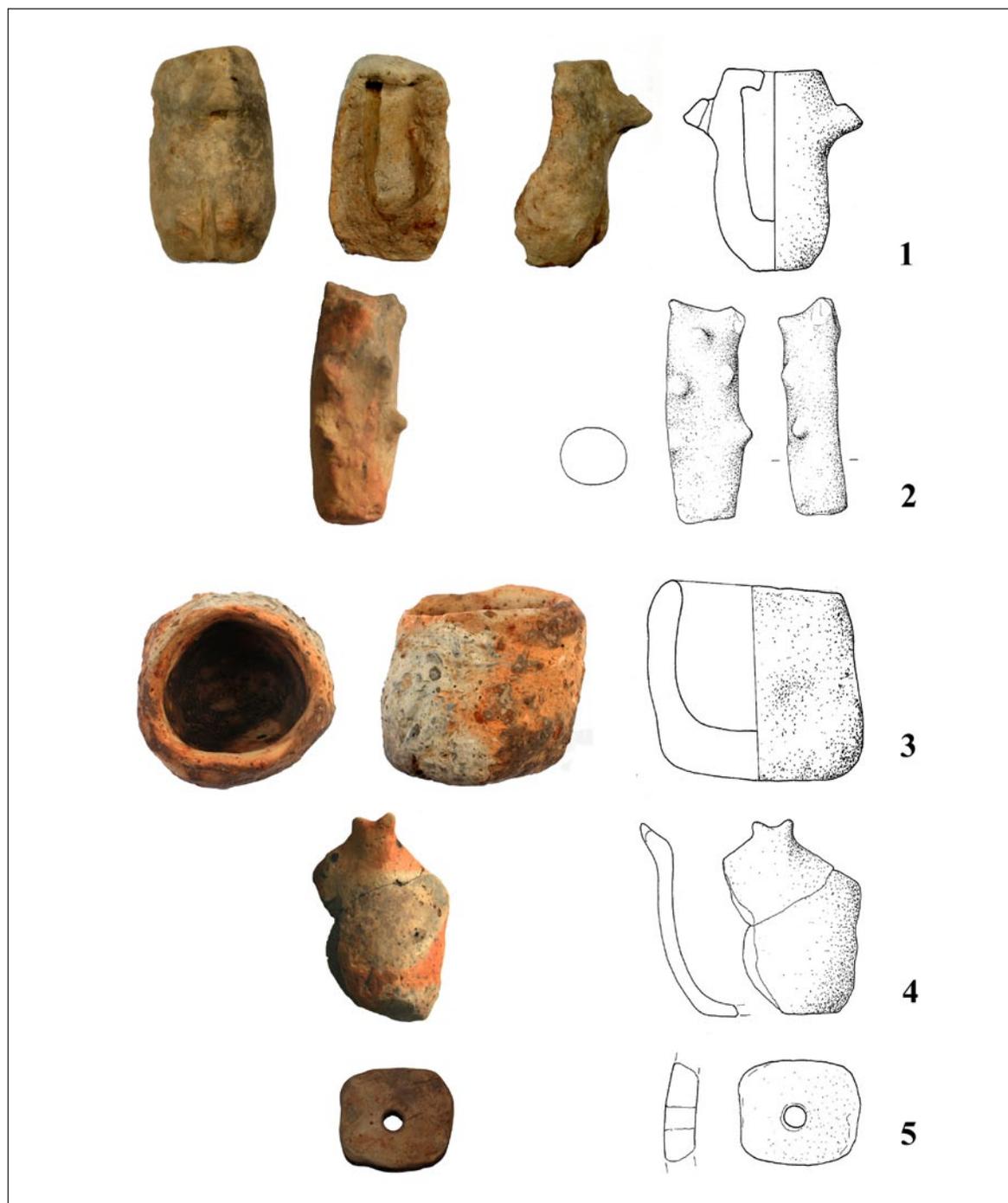
cjeline odrediti pravi kontekst: radi li se o „kultnom“, otpadnom i nekom drugom kontekstu nalaza ili je pak riječ o ostatku dječje igre.¹⁹

Dječje igračke definiraju se kao predmeti namijenjeni dječjoj igri. Ovisno o karaktetu igre i njenom krajnjem cilju, igračke mogu biti predmeti za zabavu i podučavanje, poticanje razvoja djeteta, tj. priprema za život, a mogu imati i simboličnu ulogu zaštite.²⁰

Izrada igračaka djeci od strane odraslih ili starije djece govori o društvenim odnosima unutar zajednica i važnosti koja se pridavala djeci u vrijeme njihovog odrastanja.²¹ To, naravno, varira od zajednice do za-

jednice i od razdoblja do razdoblja, ali se svakako igra i učenje povezuju kako bi se što ranije djeca pripremala za svoju ulogu u kasnijem odraslom životu.

Minijaturno posuđe javlja se još početkom neolitika u starčevačkoj kulturi,²² tijekom cijelog neolitika,²³ tj. u vinčanskoj,²⁴ sopotskoj²⁵ i korenovskoj kulturi,²⁶ tijekom eneolitika,²⁷ brončanog doba²⁸ i kasnije,²⁹ na području Hrvatske odnosno Balkana, ali i šire.³⁰ Neke od ovih posuda pokazuju čisto kulturnu namjenu budući da su nađene u takvom kontekstu³¹, no dio njih se svakako može pripisati dječjim igračkama. Posebno je važna činjenica da se na nekim posudama jasno vide

T. 2 Minijaturne posude i igračke: 1 – PN 1, SJ 080; 2 – PN 190, SJ 402; 3 – PN 191, SJ 402; 4 – PN 209, SJ 526; 5 – N-0047, SJ 004 (foto: K. Botić; crtež: M. Galić; tablu izradila: D. Ložnjak Dizdar)

otisci prstiju čija analiza pokazuje da su ih izrađivala djeca.³²

Donosimo još jedan primjer važnosti arheološkog konteksta za interpretaciju nalaza minijaturnih posuda. Na lokalitetu Sopot kod Vinkovaca (sl. 1,2) u kući 23³³ pronađene su 4 posudice (sl. 3).³⁴ Jedna od ovih posudica pronađena je na podu unutar kuće dok su ostale posudice pronađene s vanjske strane kuće u urušenju vanjskog zida kuće. Ove su posudice nađene zajedno s posudama standardne veličine i pretpostavlja se da su stajale na polici uz vanjski zid kuće.³⁵ Ovdje teško da se radi o dječjim igračkama već se vjerojatno

radi o posuđu svakodnevne uporabe, iako se ne može isključiti ni ta mogućnost.

Što se zoomorfne figurice tiče (kat. 7), najbliže paralele za oblikovanje glave nalaze se na samom lokalitetu u obliku zoomorfni aplikacija na rubovima posuda³⁶ dok se za oblikovanje tijela ne nalaze paralele. Slično oblikovan idol, koji pripada nešto mlađoj lasinjskoj kulturi i koji je vjerojatno imao drugačiju namjenu budući da se na njemu naziru ženski atributi, potječe s lokaliteta Ašikovci – Polje u Požeškoj kotlini³⁷ no svojim oblikom glave jako podsjeća na figuricu s lokaliteta Krčavina.

³² KAMP et al. 1999; KRÁLÍK, HLOŽEK 2007; KRÁLÍK, URBANOVÁ, HLOŽEK 2008.

³³ KRZRNARIĆ-ŠKRIVANKO 2003, sl. 1

³⁴ Ovom prilikom zahvaljujemo se kolegici Maji Krzrnarić-Škrivanko na detaljnom opisu mjesta nalaza posudica i na nesebično pruženim informacijama.

³⁵ KRZRNARIĆ-ŠKRIVANKO 2006, 16.

³⁶ MARKOVIĆ, BOTIĆ 2008, 20; T. 1,3; T. 9,8.

³⁷ DIMITRIJEVIĆ 1976, 69; T. I,2; TEŽAK-GREGL 1983, 27, 40; T. 8,2; BAKARIĆ, HÖBL, ČUČKOVIĆ 1991, 50, kat. br. 23. Dimitrijević ovakvu vrstu statueta naziva „statuete s uglatom glavom“ i smatra da su im dalje paralele možda tzv. „statuete s ptičjim licem“ tipične za Vinču D. No, zanimljivo je primijetiti da baš Ražište tip sopsotske kulture ima vrlo slično oblikovane zoomorfne aplikacije na rubovima posuda te da se ova figurica (kat. 7) dobro uklapa u opću idoloplastiku ovog tipa.

Posljednji predmet, perforirana keramička pločica, ima svoje paralele tijekom cijelog neolitika.³⁸ Zanimljiva je rekonstrukcija igračke (sl. 5) kako je donose autori izložbe „Čarolija igre“.³⁹

Zaključak

Pitanje funkcije minijturnih posuda ostaje otvoreno, iako se na primjeru lokaliteta Krčavina i Sopot može pretpostaviti namjena većine predmeta ove vrste. Polovica minijturnih posuda vjerojatno ne spada u red igračaka, a osim posudica postoje i igračke druge vrste. Postoje brojne paralele za minijturno posuđe i ostale predmete koji su mogli služiti kao igračke no većina je ovih predmeta objavljena bez dodatnih informacija o kontekstu nalaza. Također je moguće da su minijturni predmeti tijekom svojeg postojanja mijenjali uporabnu svrhu te su mogli iz svakodnevne uporabe prijeći u svijet dječje igre ili u svijet magije, pa čak i smrti.

Svijet dječje igre, djetinjstva i odrastanja u tako dalekom vremenu možemo tek naslutiti. Ostaje da daljnjim istraživanjima, kako arheološkim tako i antropološkim, upotpunimo tu sliku.

Katalog nalaza

1. Minijturna posuda (T. 1,1).

Konična posudica ukrašena trakom s ubodima uz obod (PN 146), smeđesive boje, čvrstih stijenki. Pronađena je u maloj otpadnoj jami (SJ 303/304). Visina 3 cm, promjer oboda oko 5,7 cm, promjer dna oko 2,3 cm.

Literatura: Marković, Botić 2008: 19–20, T.6,3; Botić 2012.

2. Minijturna posuda/igračka (T. 1,2).

Grublje izrađena posudica s naglašenim bikonitetom i dvije drškice (PN 22), crvenkaste boje. Pronađena je u otpadnom sloju veće jame (SJ 083/084). Visina 3,3 cm, promjer oboda 3,8 cm, promjer dna 2,8–3,2 cm, najširi promjer posude 6 cm.

Literatura: Marković, Botić 2008: 19, T.1,10; Botić 2012.

3. Minijturna posuda/igračka (T. 1,3).

Grublje izrađena polukuglasta posudica bez naglašenog dna i nepravilnog oboda (PN 42), oštećene površine, tamnijasmeđe boje i crvenog presjeka. Pronađena je u južnom dijelu velike zemunice (SJ 069/070). Visina oko 3,8 cm, širina oko 5,5 cm.

Literatura: Marković, Botić 2008: 19, T.2,9.

4. Minijturna posuda (T. 1,4).

Grublje izrađena posudica s naglašenim bikonitetom na kojem se nalazi ukras u obliku okomito urezanih kraćih linija, tj. turbanasti ukras (PN 73). Dno i obod nisu sačuvani. Površina je oštećena, smeđesive s vanjske strane i tamnijasive s unutrašnje strane, s mogućim tragovima sekundarnog gorenja. Unutrašnjost posudice je cilindrično oblikovana. Pronađena je uz veliko otvoreno vatrište (SJ 061/062). Očuvana visina 3 cm, očuvana širina oko 4,3 cm.

Literatura: Marković, Botić 2008: 19, 22–23, T.2,1.

5. Minijturna posuda/igračka (T. 1,5).

Grublje izrađena posudica naglašenog dna i nepravilnog oboda (PN 26). Očuvan je vrlo mali ulomak. Blago oštećene površine, tamnosivo-svijetlosmeđe boje, tamnosivog presjeka. Posudica je možda naknadno gorila. Pronađena je u maloj jami (SJ 079/080), uz veliku zemunicu (SJ 067/070), zajedno s posudicom (PN 1; T. 2,1). Visina 3 cm.

Literatura: neobjavljeno.

6. Minijturna posuda (T. 2,1).

Posudica grublje izrade, oštećene površine (PN 1). Ispod ušice, na dnu posude, vidljiv je urezan trag vjerojatno od uzice. Unutrašnjost posudice pažljivije je izrade. Možda je sadržavala boju ili neku tekućinu. Pronađena je u maloj jami (SJ 079/080), uz veliku zemunicu (SJ 067/070), zajedno s posudicom (PN 26; T. 1,5). Visina 4,2 cm, promjer gornjeg dijela oko 3 cm, promjer otvora na gornjem dijelu 1 cm, promjer dna oko 2,3 cm.

Literatura: Marković, Botić 2008: 19, T.1,7; Botić 2012.

7. Zoomorfna figurica/igračka (T. 2,2).

Zoomorfna figurica koja podsjeća na medvjeda, grube izrade, oštećene površine. Vidljive su uši, nos i četiri šape. Crveno-sive boje (PN 190). Pronađena je u dijelu veće jame (SJ 401/402), uz posudicu (PN 191; T. 2,3). Visina 7,4 cm, širina 2,8 cm, debljina 2 cm.

Literatura: Marković, Botić 2006: 52; Botić 2012.

8. Minijturna posuda/igračka (T. 2,3).

Grubo izrađena posudica nepravilnog oblika, oštećene vanjske površine, crveno-smeđe boje (PN 191). Pronađena je u dijelu veće jame (SJ 401/402), uz zoomorfnu figuricu (PN 190; T. 2,2). Visina 4,8 cm, promjer oboda 4,5–5 cm, promjer dna 4,5 cm.

Literatura: Marković, Botić 2008: 19, T.8,1; Botić 2012.

9. Minijturna posuda (T. 2,4).

Minijturna posuda vrlo fine izrade, tankih stijenki, crvene površine i tamnog presjeka (PN 209) sa zoomorfnom aplikacijom na obodu. Pronađena je na

³⁸ Npr. v. BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, kat. 65, 66/1, 66/2, 68.

³⁹ BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012, 25, sl. 12.

južnoj strani širokog rova (SJ 525/526). Visina 5,7 cm, promjer oboda oko 4,8 cm, promjer dna 2,8 cm.

Literatura: Marković, Botić 2008: 19-20, T.9,1; Botić 2012.

10. Ulomak perforirane keramike/igračka (T. 2,5).

Ulomak keramike koji je naknadno obrađen glača-

njem rubova te perforiran (N-0047). Blago oštećene površine, svijetlosmeđe s gornje i tamnosmeđe boje s donje strane. Pronađen u dubljoj okrugloj jami (SJ 003/004). Dimenzije 3 x 2,7 cm, promjer perforacije 0,6 cm.

Literatura: Marković, Botić 2008: 19, T.1,2.

KRATICE

AM ANTIQUITY	<i>American Antiquity, Washington</i>
<i>Antiq</i>	<i>Antiquity, London</i>
AVes	<i>Arheološki Vestnik, Ljubljana</i>
DocPraeh	<i>Documenta Praehistorica, Ljubljana</i>
GodCenBallisp	<i>Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo</i>
GodišnjakGMS	<i>Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, Sisak</i>
J ARCHAEOLOGICAL METHOD TH	<i>Journal of Archaeological Method and Theory, New York</i>
J MAT CULT	<i>Journal of Material Culture, London</i>
MIA	<i>Monografije Instituta za arheologiju, Zagreb</i>
<i>Opusca</i>	<i>Opuscula archaeologica, Zagreb</i>
PJZ	<i>Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo</i>
PrilInstArheolZagrebu	<i>Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, Zagreb</i>
RMV	<i>Rad muzeja Vojvodine, Novi Sad</i>
<i>Varia ArchHung</i>	<i>Varia Archaeologica Hungarica, Budapest</i>
VAMZ	<i>Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu</i>

LITERATURA

- BALEN-LETUNIĆ 1982. D. Balen-Letunić, Prehistorijske minijaturne posude-igračke iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, VAMZ 15, Zagreb 1982, 69-87.
- BALEN-LETUNIĆ, RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2012. D. Balen-Letunić, A. Rendić-Miočević, Čarolija igre, katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb 2012.
- BALJ 2009. L. Balj, Minijaturne posude vinčanske kulture: dečije igračke ili predmeti neke druge namene, RMV 51, Novi Sad 2009, 23-34.
- BALJ 2010. L. Balj, Dečije igračke eneolitskog perioda sa Gomolave, RMV 52, Novi Sad 2010, 37-48.
- BALJ 2011. L. Balj, Arheologija detinjstva, RMV 53, Novi Sad 2011, 133-141.
- BAKARIĆ, HÖLBL, ČUČKOVIĆ 1991. L. Bakarić, N. Hölbl, L. Čučković, Idoli, katalog izložbe, Karlovac 1991.
- BROOKSHAW 2009. S. Brookshaw, The Material Culture of Children and Childhood: Understanding Childhood Objects in the Museum Context, J MAT CULT 14(3), London 2009, 365-383.
- BRUKNER 1965. B. Brukner, Neolitski i ranoeneolitički sloj na Gomolavi 1965-1966. godine, RVM 14, Novi Sad 1965, 137-175.
- BURKOWSKY 2009. Burkowsky, Z., Minijaturne posude iz prapovijesne zbirke Gradskog muzeja Sisak, GodišnjakGMS 9, Sisak 2009, 287-303.

- DIMITRIJEVIĆ 1968. S. Dimitrijević, Sopotsko-lendelska kultura, *Monographiae archaeologicae* 1, Zagreb 1968.
- DIMITRIJEVIĆ 1976. S. Dimitrijević, Idoloplastika u lasinjskoj kulturi, *GodCenBalisp XIII*, Sarajevo 1976, 59-83.
- DIMITRIJEVIĆ 1979. S. Dimitrijević, Sjeverna zona: neolit u centralnom i zapadnom dijelu sjeverne Jugoslavije, *PJZ II*, Sarajevo 1979, 229-360.
- DIZDAR, ISKRA-JANOŠIĆ, KRZRNARIĆ ŠKRIVANKO 2002. M. Dizdar, I. Iskra-Janošić, M. Krznarić Škrivanko, Iz kolijevke rimskih careva: Vinkovci u svijetu arheologije / From the Cradle of Roman Emperors: Vinkovci in the World of Archaeology, *Katalog izložbe, Vinkovci/Zagreb* 2002.
- DOMMASNES, WRIGGLESWORTH 2008. L. H., Dommasnes, M. Wrigglesworth (eds.), *Children, Identity and the Past*, Newcastle 2008.
- FUNARI, ZARANKIN, STOVEL 2005. P. P. Funari - A. Zarankin - E. Stovel (eds.), *Global archaeological theory: Contextual voices and contemporary thoughts*, New York 2005.
- GAVELA 1957. B. Gavela, Eneolitska naselja u Grivcu, *Starinar*, VII-VIII/1956-1957, Beograd 1957, 237-268.
- GOSSELAIN 1992. O. P. Gosselain, *Technology and Style: Potters and Pottery Among Bafia of Cameroon*, *Man, New Series*, Vol. 27, No. 3, London 1992, 559-586.
- HALCROW, TAYLES 2008. S. E. Halcrow, N. Tayles, *The Bioarchaeological Investigation of Childhood and Social Age: Problems and Prospects*, *J ARCHAEOLOGICAL METHOD THEORY* Vol. 15, New York 2008, 190-215.
- HAMMOND, HAMMOND 1981. G. Hammond, N. Hammond, *Child's Play: a Distorting Factor in Archaeological Distribution*, *AM ANTIQUITY*, Vol. 46 No. 3, Washington 1981, 634-636.
- KALICZ 1989. N. Kalicz, *Chronologische und terminologische Probleme im Spätneolithikum des Theißgebietes*, *VariaArchHung II*, Budapest 1989, 103-122.
- KAMP, TIMMERMAN, GREGG, GRAYBILL, NATOWSKY 1999. K. A. Kamp, N. Timmerman, L. Gregg, J. Graybill, I. Natowsky, *Discovering Childhood: Using Fingerprints to Find Children in the Archaeological Record*, *AM ANTIQUITY*, Vol. 64, No. 2, Washington 1999, 309-315.
- KAMP 2001. K. A. Kamp, *Where Have All the Children Gone?: The Archaeology of Childhood*, *J ARCHAEOLOGICAL METHOD THEORY* Vol. 8, No. 1, New York 2001, 1-34.
- KARMANSKI 2005. S. Karmanski, *Donja Branjevina: A Neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbija)*, *Quaderno* 10, Trieste 2005.
- KRÁLÍK, HLOŽEK 2007. M. Králík, M. Hložek, *Hodnocení otisků prstů na dvou miniaturních keramických nádobkách kultury s moravskou malovanou keramikou z Těšetic-Kyjovic*, *Studia Archaeologica Brunensia*, M 10-11 (2005-2006), Brno 2007, 21-42.
- KRÁLÍK, URBANOVÁ, HLOŽEK 2008. M. Králík, P. Urbanová, M. Hložek, *Finger, Hand and Foot Imprints: The Evidence of Children on Archaeological Artefacts*, in: L. H. Dommasnes - M. Wrigglesworth (eds.), *Children, Identity and the Past*, Newcastle 2008, 1-15.
- KRZRNARIĆ ŠKRIVANKO 2003. M. Krznarić Škrivanko, *Neki nasebinski pokazatelji na eponimnom lokalitetu sopotske kulture*, *OpusA* 27, Zagreb 2003, 63-69.
- KRZRNARIĆ ŠKRIVANKO 2006. M. Krznarić Škrivanko, *Istraživanja na Sopotu, u: A. Tomaž (ed.), Od Sopota do Lengyela: Prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo*, Koper 2006, 11-19.

- LAUGRAND, OOSTEN 2008. F. Laugrand, J. Oosten, When Toys and Ornaments Come into Play: The Transformative Power of Miniatures in Canadian Inuit Cosmology, *Museum Anthropology*, Vol. 31, No. 2, Denver 2008, 69-84.
- LILLEHAMMER 2010. G. Lillehammer, *Archaeology of Children*, Complutum, Vol. 21 (2), Madrid 2010, 15-45.
- MARINKOVIĆ 2010. S. Marinković, Arheološki materijal sa nalazišta Živanićeva dolja iz zbirke Narodnog muzeja u Zrenjaninu – Vinčanska kultura, *RMV* 52, Novi Sad 2010, 21-36.
- MARKOVIĆ 1985. Z. Marković, Ražište-tip sopotske kulture, *AVes* 36, Ljubljana 1985, 39-76.
- MARKOVIĆ 1994. Z. Marković, *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba – Problem kontinuiteta stanovništva i kultura sjeverne Hrvatske od ranog neolita do početka brončanog doba*, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 1994.
- MARKOVIĆ, BOTIĆ 2008. Z. Marković, K. Botić, O neolitičkoj keramici iz Novih Perkovaca kod Đakova / Über die neolithische Keramik aus Novi Perkovci bei Đakovo, *PrilInstArheolZagreb* 25, Zagreb 2008, 15-32.
- MEDOVIĆ 2012. I. Medović, Neolitske kultne posude iz srednjeg Banata, *RMV* 54, Novi Sad 2012, 23-49.
- MINICHREITER 2002. K. Minichreiter, Žrtvenici i idoli starčevačkog naselja na Galovu u Slavonskom Brodu, *PrilInstArheolZagreb*, 19, Zagreb 2002, 11-30.
- MINICHREITER 2007. K. Minichreiter, Slavonski Brod, Galovo - Deset godina arheoloških istraživanja, *MIA* I, Zagreb 2007.
- NIKOLIĆ, VUKOVIĆ 2008. D. Nikolić, J. Vuković, Vinča Ritual Vessels: Archaeological Context and Possible Meaning, *Starinar* LVIII, Beograd 2008, 51-69.
- PARK 1998. R. W. Park, Size counts: the miniature archaeology of childhood in Inuit societies, *Antiq*, Vol. 72 No. 276, London 1998, 269-281.
- POLITIS 2005. G. G. Politis, Children's Activity in the Production of the Archaeological Record of Hunter-Gatherers: An Ethnoarchaeological Approach, in: P. P. Funari - A. Zarankin - E. Stovel (eds.), *Global archaeological theory: Contextual voices and contemporary thoughts*, New York 2005, 121-143.
- ŠEPER 1952. M. Šeper, Neolitičko naselje na Kormadinu, *AVes* III/1, Ljubljana 1952, 24-98.
- TEŽAK-GREGL 1983. T. Težak-Gregl, Neolitička i eneolitička antropomorfna plastika iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu, *VAMZ*, 3.s. XVI-XVII, Zagreb 1983, 15-48.
- TEŽAK-GREGL 1993. T. Težak-Gregl, *Kultura linearnotrakaste keramike u središnjoj Hrvatskoj: Korenovska kultura*, *Dissertationes et monographiae* 2, Zagreb 1993.
- TOMAŽ 2005. A. Tomaž, Miniature vessels from the Neolithic site at Čatež-Sredno polje. Were they meant for every day use or for something else?, *DocPraeh* XXXII, Ljubljana 2005, 261-267.
- TOMAŽ 2006. A. Tomaž (ed.), *Od Sopota do Lengyela: Príspevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo*, Koper 2006.

SUMMARY

**CHILDREN'S TOYS AND MINIATURE
VESSELS OF SOPOT CULTURE FROM KRČAVINA – NOVI PERKOVCI SITE**

Katarina BOTIĆ

Miniature vessels appear on the Neolithic sites of northern Croatia and wider region among other pottery finds. Pottery finds, which may have other function besides cult or decorative and are not vessels, also appear. Most of these finds are not known from archaeologically closed context but rather from old excavations or from museum depots.

During rescue excavations on the highway Budimpešta – Ploče, on Krčavina – Novi Perkovci site (Fig. 1,1) situated south of Đakovo, the area of 18000 m² was explored. Most of the features from this site belonged to Ražište type of Sopot culture (from 4900 to 4500 BC). During the excavation among various pottery and lithic finds some fragments of miniature vessels were spotted together with one perforated pottery slate and one zoomorphic figurine very different from known idols. These objects were found in the layer of Sopot culture.

Miniature vessels can be divided in various groups: objects for every day use, cult/votive objects and children's toys made by adults for children or made by children themselves. Objects from this site belong to all above listed groups.

Four vessels can be considered children's toys: cat. no. 2, 3, 5 and 8 (Fig. 2; T. 1,2-3,5; T. 2,3). Vessels with possibly different function are: cat. no. 1, 4, 6 and 9 (Fig. 2; T. 1,1,4; T. 2,1,4). Vessel cat. no. 1 it could have had other function such as the recipient for keeping spices or salt. Vessel cat. no. 4 at the end of its existence it was deposited in a big open air hearth changing thus its final meaning. Vessel cat. no. 6 is a recipient for some kind of liquid, possibly paint. Vessel cat. no. 9 is very finely made, having thin walls and zoomorphic application on the rim and probably had every day use.

Two other objects were found that could be considered toys: a zoomorphic figurine (cat. no. 7) very stylized in its form but reminiscent of a bear, found in the closed context together with very rudely made vessel (cat. no. 8), and a fragment of perforated pottery with rounded edges (cat. no. 10), possibly representing a game composed of small perforated slate and double string which would make hissing sound after being twisted between fingers and let loose (Fig. 5).

Miniature vessels appear at the beginning of the Neolithic and last until present day. It is especially important to note the presence of fingerprints on some of these vessels proving that they were made by children.

There is another example of archaeologically closed context for miniature vessels: the Sopot site near Vinkovci (Fig. 1,2) where one vessel was found in the house 23 and three near the outer wall of the same house together with normal size pottery. These vessels probably weren't toys.